

Το ένστικτο που υφαίνει τον ιστό της γλώσσας

Του Σπύρου Α. Μοσχονά*

Steven Pinker, Το γλωσσικό ένστικτο: Πώς ο νους δημιουργεί τη γλώσσα. Εκδόσεις Κάτοπτρο, 2000. 514 σελς.

Το βιβλίο *The Language Instinct* του Στήβεν Πίνκερ, καθηγητή στο Department of Brain and Cognitive Sciences του περίφημου MIT, εκδόθηκε το 1994 και γνώρισε αμέσως μεγάλη επιτυχία. Χαιρετίστηκε ως επίτευγμα εκλαΐκευσης. Δεν διαβάστηκε όμως μόνο από το «ευρύτερο κοινό»: διαβάστηκε και συζητήθηκε από γλωσσολόγους, φιλοσόφους, νευροβιολόγους.

Αν και εκλαΐκευτικό, το βιβλίο συνδυάζει πορίσματα διαφορετικών επιστημών και δεν αναμασά παραδεγμένες γνώσεις. Στο επίκεντρό του θέτει μια νέα εξελικτική αντίληψη της γλώσσας. Ακολουθώντας το παράδειγμα του διάσημου γλωσσολόγου Νόαμ Τσόμσκυ, ο Πίνκερ δέχεται ότι η γλωσσική ικανότητα είναι έμφυτη, γενετικά προκαθορισμένη. Παρ' όλο όμως που ο Τσόμσκυ προειδοποιεί ενάντια στις εξελικτικές ερμηνείες της γλωσσικής ικανότητας («ας προσέξουμε», γράφει το 1992, «να μην ενδώσουμε στην ψευδαίσθηση της εξέλιξης και στα θαύματα της προσαρμογής»), ο Πίνκερ αναλαμβάνει να αποδείξει ότι το «γλωσσικό ορμέμφυτο» είναι προϊόν εξελικτικής επιλογής, σαν το ένστικτο που κινεί την αράχνη να υφαίνει τον ιστό της.

Αφού παρουσιάσει το ερευνητικό του πρόγραμμα (Κεφάλαιο 1), ο Πίνκερ εκθέτει τα τεκμήρια που το στηρίζουν. Στο 2^ο Κεφ. δείχνει ότι όλες οι γλώσσες είναι σύνθετες και όλα τα παιδιά αποκτούν σύνθετα γραμματικά συστήματα, όσο φτωχά και να είναι τα γλωσσικά ερεθίσματα που δέχονται. Παιδιά που μεγάλωσαν ακούγοντας πίντζιν, δηλ. απλουστευμένες, ad hoc μορφές γλώσσας, σύντομα αναπτύσσουν γλώσσες τόσο σύνθετες (τις λεγόμενες «κρεολές») όσο κάθε άλλη υπαρκτή γλώσσα. Ο ανθρώπινος νους μοιάζει να «εισάγει πολυπλοκότητα» στο φαινόμενο της γλώσσας, να το δημιουργεί. Όλες οι γλώσσες πρέπει λοιπόν, κατά τον Πίνκερ, να ανταποκρίνονται σε ένα είδος αφηρημένης «γλώσσας της σκέψης» (Κεφ. 3), η οποία προϋπάρχει της ίδιας της γλώσσας. Η ενδιάθετη αυτή «νοησιακή γλώσσα» υπακούει σε κανόνες γενετικού τύπου (Κεφ. 4), και χαρακτηρίζεται από τη διάρθρωση πολλών επιπέδων: φωνολογία, μορφολογία, σύνταξη (Κεφ. 5-7). Στο 8^ο Κεφ. ο Πίνκερ εξετάζει τεκμήρια από την εξέλιξη των γλωσσών και ισχυρίζεται ότι, παρά τις τεράστιες διαφορές τους, όλες οι γλώσσες υπακούουν σε καθολικούς περιορισμούς. Στο 9^ο Κεφ. εξετάζει τα πρωτόκολλα εκμάθησης της γλώσσας από το παιδί, ερευνητικό πεδίο με το οποίο ασχολείται επί σειρά ετών (κλασικό θεωρείται πια το βιβλίο του Language Learnability and Language Development). Στο 10^ο Κεφ. παρουσιάζει στοιχεία για τον «γλωσσικό φλοιό» του εγκεφάλου: σύμφωνα με τον Πίνκερ, οι παθολογικές διαταραχές του λόγου αποκαλύπτουν τη γενετική συγκρότηση της γλώσσας. Έχουν πια τεθεί οι βάσεις για να διατυπωθεί η υπόθεση για την εξέλιξη της γλώσσας μέσα από νεοδαρβίνειες διαδικασίες φυσικής επιλογής και προσαρμογής (Κεφ. 11). Στο τελευταίο Κεφάλαιο ο συγγραφέας εξετάζει από

* Ο Σπ. Μοσχονάς διδάσκει γλωσσολογία στο Τμήμα Ε.Μ.Μ.Ε. του Πανεπιστημίου Αθηνών.

εξελικτική πια σκοπιά την πολυσυζητημένη σχέση φύσης-πολιτισμού και ασκεί κριτική στα «μοντέλα» που υπερτονίζουν τις πολιτισμικές διαφορές σε βάρος των γνωστικών, γενετικών διαφορών.

Έτσι, ο Πίνκερ αναλαμβάνει ένα εγχείρημα επιστημονικό, σχεδόν εργαστηριακό, χωρίς όμως να παραβλέπει τα παλαιά και μεγάλα «φιλοσοφικά» ζητήματα – τη σχέση γλώσσας και σκέψης, την ύπαρξη ασυνείδητης γλωσσικής γνώσης, την αναπαραστατική λειτουργία της γλώσσας. Ο συγγραφέας μπορεί να μην επιδεικνύει στο χειρισμό των ζητημάτων αυτών τη φιλοσοφική οξυδέρκεια του δασκάλου του Νόαμ Τσόμσκυ, συμβάλλει όμως στην απλούστευσή τους και, προπάντων, μας δίνει ζωντανές μεταφορές και επιστημονικά μοντέλα για την κατανόησή τους. Και είναι οπωσδήποτε ενδιαφέρον ότι ξεχασμένα ή και καταδικασμένα ζητήματα, όπως της «καταγωγής της γλώσσας», επανέρχονται τώρα από το παράθυρο των εξελικτικών θεωριών – ανανεώνοντας την έρευνα και τη φιλοσοφική συζήτηση.

* * *

Μετά τον Τσόμσκυ, κανείς πια δεν αμφισβητεί την ιδέα ότι το ανθρώπινο γένος είναι, κατά κάποιο τρόπο, γενετικά προγραμματισμένο για την κατάκτηση της γλώσσας. Ως ένα βαθμό, ο ανθρώπινος λόγος μπορεί να περιγράφεται σαν ένα «νοητικό όργανο», εντοπισμένο στον εγκέφαλο.

Δεν έπεται όμως ότι οι άνθρωποι γεννιούνται με έμφυτη μια «γλώσσα της σκέψης», προγενέστερη και ανεξάρτητη οποιασδήποτε ομιλούμενης γλώσσας. Η άποψη ότι μια τέτοια γλώσσα υπάρχει πριν από το κοινωνικό περιβάλλον στο οποίο διαμορφώνεται και αναπτύσσεται, στηρίζεται σε μάλλον αδύναμα επιχειρήματα. Το πιθανότερο είναι ότι έμφυτοι είναι μόνο κάποιοι περιορισμοί στη σύνταξη και όχι οι περιορισμοί στη σημασιολογία της γλώσσας. Η «γλώσσα της σκέψης» κατά τούτο θα παραμένει μια ατελής κατασκευή: δεν έχει περιεχόμενα – δεν υπάρχουν προκατασκευασμένες σημασίες και έμφυτες έννοιες. Και ίσως στο νοητικό hardware δεν βρίσκονται κωδικοποιημένες τόσες πολλές γνώσεις όσες θα ήθελε ο Πίνκερ. Το περίφημο εγχείρημα από τη «φτώχεια του ερεθίσματος», ότι δηλαδή οι επιδράσεις του γλωσσικού περιβάλλοντος είναι πολύ αδύναμες σε σχέση με την πολυπλοκότητα της γλώσσας που κατακτά το παιδί, μοιάζει να συμποσούται σε ένα «πώς αλλιώς;» – μια έκφραση θαυμασμού μπροστά στη συνθετότητα των γλωσσικών φαινομένων, που όμως καταλήγει σε λήψη του ζητούμενου. Ο Πίνκερ καταφέρνει να μεταδώσει αυτόν τον θαυμασμό στον αναγνώστη, ασχέτως αν παραλείπει να τον πληροφορήσει για εναλλακτικές προσεγγίσεις γλωσσολόγων και φιλοσόφων που δεν ανήκουν στη σχολή του· βλ. π.χ. την εμπνευσμένη κριτική του φιλοσόφου Donald Davidson (“Seeing through Language”, 1996), που την οφείλουμε στις μεταφορές και τις απλουστεύσεις του Πίνκερ.

* * *

Η ελληνική έκδοση, χωρίς προειδοποίηση, παραλείπει το προτελευταίο κεφάλαιο, που, πάντως, δεν εντάσσεται οργανικά στο εγχείρημα του Πίνκερ. Θα ήταν όμως διαφωτιστικό για τον έλληνα αναγνώστη, αφού σ’ αυτό ο συγγραφέας ασκεί κριτική στη διαδεδομένη και στον τόπο μας ρυθμιστική αντιμετώπιση της γλώσσας και σαρκάζει τους αυτόκλητους «ειδικούς» που αποφαινόμενοι με περισσή βεβαιότητα και πρόδηλη άγνοια για τα «σωστά» και τα «λάθη». Από τη βιολογική σκοπιά του Πίνκερ, η ρυθμιστική στάση μοιάζει τόσο παράλογη όσο παράλογο θα ήταν να ψάχνει κανείς για λάθη στον ιστό μιας αράχνης.

Ίσως δεν ευθύνεται η επιμελημένη μετάφραση του βιβλίου που το «αμερικάνικο» χιούμορ του Πίνκερ (άλλοι πάντως το έχουν επαινέσει), ηχεί στη γλώσσα μας κάπως κρύο και χοντροκομμένο.-